

Л. І. Мачулін

Харківська державна академія культури, м. Харків, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ УКРАЇНИ В ІНТЕРНЕТІ

Л. І. Мачулін. Особливості діяльності релігійних організацій України в Інтернеті

Висловлено твердження, згідно з яким упродовж більше ста років теза про секуляризацію дозволяла виносити релігію за дужки під час аналізу економічного розвитку, еволюції політичних режимів або, наприклад, особливостей того чи іншого державного устрою. Але наразі релігія стає дедалі більш значущою силою, церква повертає втрачені позиції. Дослідники виокремили чотири етапи десекуляризації, останній з яких розпочався 11 вересня 2001 р. і триває понині.

Процесам десекуляризації сприяє масове захоплення людей комп'ютерами, гаджетами і віртуальним світом; зокрема йдеться і про вірян, що змусило Церкву зрозуміти очевидний факт: віртуалізація буття буде тривалою і може стати корисною.

На прикладах діяльності релігійних організацій в Інтернеті досліджується питання: у що зрештою виллється їх присутність у віртуальному світі — пізнання людини нової (цифрової) формації з метою подальшого ефективного утримання її у своєму лоні або ж привід для нової хвилі десекуляризації в постіндустріальному світі.

Ключові слова: Церква, віртуальний простір, Інтернет, секуляризація, десекуляризація, приватизація релігії, декомунізовані країни.

L. Machulin. Features of religious organizations activity in Ukraine

Over the past hundred years, the secularization thesis has allowed religion to be left aside when analyzing economic development, evolution of political regimes, or, for example, the peculiarities of state structure in any country. But today religion is becoming an increasingly significant force, the church is regaining its lost positions. Scientists have counted four stages of dесеcularization, the last of which began on September 11, 2001 and has been continuing to this day.

The World Wide Web has challenged the Church by creating an otherworldly (surreal or virtual) world. And the church humbly accepted its existence, just as it recognized the presence of a man in space, next to God. And all this follows one goal — to be close to the own flock. The massive fascination of people with computers, gadgets and the virtual world, including

believers, led the Church to understand the obvious fact: the virtualization of being is a long process and can become useful.

Using the examples of religious organizations activity on the Internet, the question is investigated: what will ultimately result in their presence in the virtual world — in a person's cognition of a new (digital) formation in order to effectively keep it in his bosom, or will it become a reason for a new wave of dесеcularization in the post-industrial world?

The analysis of the content of the sites of the main confessions in Ukraine showed a more secular nature of the activities of religious organizations in comparison with the time before the emergence of the Internet. Their relations with all spheres — government, business, army, society have become public and stronger. The author came to the conclusion that the Church, as the personification of the main confessions, accepted virtual reality as a fact because believers have loved it. For the first time in the history of the Church, the attitude to a new phenomenon — virtual space — was dictated to her by believers. 2. In pre-Internet history, the Church fought for the “souls” of people. With the adoption of virtual space, human brains became its target. Using information technologies, computers, gadgets, smartphones and virtual space, the Church is fighting to remain an influential force in our time. 3. The content of the sites of religious organizations in Ukraine reflects a different level of trust (internal resistance, self-censorship) to the World Wide Web. They can be conditionally divided into three types. The first one — organizations fill websites like personal diaries, inspiring confidence with texts and illustrations of the church life of priests and parishioners. The second one — organizations use websites only for posting sermons, information about holidays, rituals, testimonies of a righteous life and so on. The third type of sites is a business card, which only declares the presence of an organization on the Internet: information about the chapter, about the organization, the schedule of current events and contact information. Accordingly, the first type has the highest traffic (site traffic), the latter has the lowest. 4. Common to all of them (with the exception of the UOC-MP) is the attitude towards the armed conflict in the East of the country (support for the institution of chaplaincy, guardianship of family

members of military personnel who died in the combat zone, support of civilians that are suffering from hostilities, etc.) and to the unification of Orthodox communities into a single local church – the OCU (with the exception of the UOC-MP and the UOC-KP).

Keywords: *Church, virtual space, Internet, secularization, desecularization, privatization of religion, decommunization.*

Постановка проблеми. Упродовж усього ХХ ст. вчені запевняли: перманентні успіхи здобуваються завдяки модернізації суспільства, економічному розвитку, еволюції політичних режимів, укріпленню демократії тощо. Водночас звільнення суспільства від релігійного впливу (секуляризація – вид змін у взаємовідносинах релігії з суспільством) однозначно впливає на прогрес.

Для звичайної людини як економіка є фундаментальним каменем модернізації, так і віра в Бога – фундамент існування Церкви. Для більшості вірян «Бог перебуває на Небі». Для тих же людей «інший світ» – це «рай» і «пекло». Тепер вони знають, що є ще інший світ – віртуальний, який не описаний у Новому Завіті, однак до нього їх звать священники і Церква.

Для вчених важливо дослідити, що стоїть за «походом» Церкви у всевітню мережу Інтернет. Діяльність релігійних організацій у віртуальному просторі матиме як позитивні, так і негативні наслідки для людини і суспільства та самої релігії. Використання сучасних технологій для маніпулювання людиною та її свідомістю з метою відтягти кінець остаточної секуляризації деструктивне для обох сторін. І навпаки: спроба разом з суспільством знайти смисловажливі орієнтири для сучасної людини, ключ до вирішення проблеми «кінця онтологічної людини» стане інституціональною трансформацією Церкви в цифровій реальності.

Актуальність теми. Віртуальний простір став своєрідною «другою оселею» для роботи, відпочинку, молитви, засобом комунікації з однодумцями і з владою. Свідомо ставитися до релігійних організацій у віртуальному просторі також важливо, як і в реальному світі. Віртуальний простір зумовив появу не тільки «віртуальної людини», але й реальної загрози – він дедалі більше стає схожим на реальний світ, у якому є зло, брехня, секс, насильство, шахрайство і навіть самогубство (он-лайн).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукових публікацій вітчизняних учених за вказаною темою небагато. У. П. Севастьянів (2019) досліджує віртуальну реальність як чинник

трансформацій форм релігійності сучасної людини, приділяючи значну увагу вивченню позиції Католицької церкви щодо новітніх цифрових технологій, зокрема Інтернету. Науковець також доходить висновку, що «не слід забувати про небезпеки віртуального середовища, а саме пропаганда насилля, жорстокості; відсутність глибоко особового спілкування з Богом, імітація релігійної діяльності тощо. Вважаємо правильним те, що українські православні церкви з обережністю ставляться до цифрових технологій сучасності, адже це допоможе попередити майбутні загрози і небезпеки, що приховує в собі мережа» (Севастьянів, 2016, с. 212).

І. Загребельний (2013) пропонує: «будемо сприймати десекуляризацію як об'єктивний процес, однак попередньо візьмемо поняття релігії, що повертається, в лапки: *повертається те, що здається релігією, але не обов'язково тотожне тому, що зникло внаслідок секуляризації*».

О. Дарморіз окреслює найважливіші аспекти формування «нової людини», визначення головних чинників, що впливають на трансформацію її свідомості й релігійності, а також наслідки такого впливу, і висновок: «Інтернет дедалі більше стає медіатором між людиною та релігією, де вона може отримувати інформацію про найрізноманітніші релігії, практикувати їх, спілкуватися з іншими вірними» (Дарморіз, 2016, с. 76). У. Барановська (2015) досліджує феномен «корпоративна церква» і зазначає, що це не релігійне явище, а елемент корпоративної етики, яка зросла до корпоративної релігії.

Що стосується дослідження секуляризації та десекуляризації в контексті всевітньої мережі, слід згадати працю В. Єленського (2013). Автор, аналізуючи процеси десекуляризації в Україні, пов'язані з різним релігійно-культурним бекграундом, досить аргументовано доводить, що релігія поступово повертається в суспільно-політичний дискурс і не збирається його залишати. Критичне ставлення до теорії підтримує Ф. Шандор. На його думку, секуляризація «потерпає під впливом динамізму соціальних перетворень у сучасному суспільстві, та з боку глобалізації, суттєві зміни, які виходять за межі традиційного розуміння терміну секуляризації» (Шандор, 2006, с. 391). Дослідники секуляризації в глобальному плані з'ясували, що вона «колись здавалася незворотною, вступила в стадію кризи. Це явище спостерігається на Заході, але світський відступ особливо помітний у євразійських товариствах... Релігія відіграє роль у вирішенні соціальних проблем,

а також повертається в політику» (Малашенко, Филатов, 2014, с. 403). Релігія починає фігурувати і в мистецтві. Проблематику сакрального і десакралізованого простору в сучасній українській літературі вивчала Н. Дев'ятко, яка переконливо довела: «Якщо цінність простору вимірюється лише його потенційною комфортністю і розглядається людиною як місце тимчасового перебування, то такий простір є слабким і може піддаватися ворожим впливам і бути завойованим» (Дев'ятко, 2020, с. 19).

С. Хоружий відзначає, що внаслідок десекуляризації наприкінці ХХ ст. з'являється нова антропоформація: «Людина починає посилено розвивати всілякі віртуальні антропологічні практики, в першу чергу, практики виходу в комп'ютерну антропологічну реальність і існування в кіберпросторі. Ці практики також формують конституцію людини і відповідно, в них виникає і просувається до домінуючої ролі нова антропоформація — Віртуальна Людина» (Хоружий, 2011). Науковець попереджає, що «у цьому разі, вона є останньою і граничною в антропологічному процесі, оскільки в рамках неї народжуються і набувають зростаючого впливу вже так звані постлюдські тренди — тобто антропологічні практики, що мають на меті створення деяких розумних формацій, такі, що відмінні від людини і які покликані стати їй заміною, зайняти її місце» (Там само).

Мета статті — виявити особливості діяльності релігійних організацій України у всесвітній мережі Інтернет.

Виклад основного матеріалу дослідження. У підвалі теорій секуляризації, згідно з якими релігія під час історичного прогресу втрачає свою соціальну значимість, додали свій внесок такі видатні філософи і соціологи, як К. Маркс, Ф. Тенніс, Е. Дюркгайм, М. Вебер та ін. Нового розвитку вона набуває після Другої світової війни у творах Т. Парсонса, Б. Вілсона, П. Бергера, Т. Лукмана та інших авторів. Звичайно, як у будь-якої теорії, у неї були критики. У 1970-80-х рр., після релігійного підйому, пов'язаного передусім з ісламським фундаменталізмом, після появи руху нью-ейдж тощо, учені зрозуміли, що релігія — це потужна ідеологія і вона може стати актуальною. М. Фуко, зокрема, назвав релігію своєрідною «модернізацією ісламських країн за європейським зразком» (Foucault, 1978). Від того часу критика теорії секуляризації наростала разом із трансформаціями в суспільстві. М. Juergensmeyer (2008) поділяє її на чотири етапи. Після атаки ісламістів на «вежі-близнюки» 11 вересня 2001 р. прихильники

секуляризації, як головної релігійної трансформації сучасності, зазнали повної матеріальної поразки, а світський і релігійний світопорядок ознаменував новий етап відносин. Його називають по-різному: «глобальна війна з тероризмом» або «священна війна», але назва не змінює суть — релігія повернула головні позиції на світовій арені.

Водночас активізувалась нова хвиля критики теорії секуляризації, яка призвела до появи двох парадигм: так званої європейської (класичної або старої) і американської (нової). Принципова різниця між ними полягала в тому, що в основі європейської парадигми секуляризації перебувало суспільство Середньовіччя часів Папи Інокентія III, яке від того часу значно трансформувалося і майже немає нічого спільного із сучасністю. Теоретики, про яких вже згадувалося вище, відштовхуючись від цього, відзначали поступовий перехід воцерковленого суспільства до світського. Американська парадигма, навпаки, ґрунтувалась на тому, що відділення церкви від держави призвело до появи ринку релігій і подальшого їх розквіту (Warner, 1993, с. 1050).

Перманентне зростання присутності Церкви у віртуальному просторі є одним з підтверджень цього факту. Це явище стало повсякденним не лише на батьківщині американської парадигми, а й на Заході, де його відносять до процесу десекуляризації. У країнах колишнього СРСР, Китаю питання секуляризації/десекуляризації залишається відкритим. Якщо в США та на Заході загалом свобода релігії є основою багатьох інших прав людини і громадянських свобод, то в країнах Азії і конкретно в Китаї комуністична партія цієї країни розглядає зростання християнства навіть в Інтернеті як загрозу. Попри угоду Папи з китайським урядом у 2018 р., Сі Цзіньпін продовжує посилювати контроль над християнами. У 2021 р. Китай перейшов до цензури християн в Інтернеті — видалив онлайн-біблії додатки, а також найбільш відвідувані християнські чати. Щотижневик міжнародних новин католиків повідомляє про те, що комуністична партія Китаю жорстко контролює видавців друкованих видань і розширює цю діяльність, долучивши до неї публікації і розміщення в Інтернеті. Оскільки Біблія недоступна, багато християн звернулися до Інтернету: «У багатьох вже є додаток для Біблії, — зазначив доктор Р. Бойд-Макміллан, директор з досліджень "Open Doors International". — Однак держава вже знає, хто їх завантажив. Члени комуністичної партії Китаю вже були допитані

про володіння додатком. А в міру розгортання китайської системи соціального кредиту, яка спрямована на покарання за непатріотичну поведінку, володіння і продовження використання біблійного додатка, може поставити вас у невідоме становище» (*Китай переходить к цензуре христиан в Интернете*).

У Росії, де при владі ще перебувають можновладці з радянською (комуністичною) ідеологією, цифрова трансформація деяких сфер життя держави і суспільства зумовлює нові форми функціонування релігійності. Однак там теж, як і в Китаї, побоюються втратити владу. Різниця полягає лише в тому, що влада в Росії діє в кооперації з церковною і вони разом контролюють віртуальну реальність. Сайт Російської православної церкви в мережі з'явився у 2005 р., а офіційно у 2013 р. Архієрейський собор РПЦ висловив своє ставлення до питань розвитку сучасних технологій, прийнявши відповідний загальноцерковний документ.

РПЦ не вважає цифрові технології чимось гріховним за своєю природою, але водночас застерігає про легітимність державного контролю над ними. Патріарх Московський і всієї Русі Кирило наголосив у своєму різдвяному інтерв'ю 7 січня 2021 р., що вважає неприпустимим використання сучасних цифрових технологій для повного контролю людського життя: «Цифрові технології здатні створити інструменти, що забезпечують тотальний контроль за людиною. Нічого подібного в минулому не могло бути. Людська думка, технічна цивілізація сьогодні досягли такого рівня, коли, упроваджуючи цифрові технології, можна забезпечити тотальний контроль над людською особистістю. Не просто спостереження за людиною, але управління людською поведінкою. <...> Розвиток цифрових технологій озброює людство здатністю здійснювати тотальний контроль над особистістю» (*Рождественское интервью Святейшего Патриарха Кирилла телеканалу «Россия»*). Іншими словами, Інтернет, який небезпечний для держави, небезпечний і для Церкви та навпаки.

Цифрові технології — це реалії сучасного світу, погоджується РПЦ, але це небезпечна реальність. Представники цієї церкви надають перевагу старим медійним засобам, наприклад, телебаченню, оскільки в Росії поки ще масово функціонує державне ТБ. З 1994 р. на державному російському телебаченні в щотижневій недільній програмі «Слово пастиря» патріарх Кирило звертається до телеглядачів. У Росії телебачення головніше Інтернету і безпечніше.

Так чим ця «проповідь» відрізняється від проповіді в Інтернеті? Лише одним — атеїст у храм не піде, а через екран телевізора пастир «дістане» його і на дивані. «Для того щоб впоратися з цим духовним неблагополуччям, нам всім потрібно працювати разом. Одна церква не здатна змінити ситуацію на краще, тому що дуже часто її голос не досягає тих, хто не бажає її чути. За багатьма причинами: рудименти атеїстичного світогляду, вплив безбожної ліберальної ідеї, вкоріненість у гріховному образі життя. І для того щоб правильні, потрібні слова досягали всього нашого народу, в першу чергу нашої молоді, треба, щоб різні суспільні сили спрямовувалися до досягнення однієї мети — змінити моральну, духовну ситуацію людей і країни на краще. Ось чому нам потрібно працювати разом. У першу чергу школа, церква, громадські організації, які стурбовані наявним станом людей» (Слово пастиря, 2011). Слід окремо зацентувати на лексиці: «повинні», «треба», прийомах нагнітання («рудименти атеїстичного світогляду», «вплив безбожної ліберальної ідеї», «вкоріненість у гріховному образі життя»). Де факто, це спроба створення хоррор-ефекту. Відчуття тривоги і страху змушує людей шукати вихід із ситуації, що склалася. І релігія є тим самим виходом: «ми разом». Отже, у масмедійному просторі релігія трансформується в суспільний продукт, який поширюється і закріплюється у свідомості людей у результаті трансформації її в релігійний дискурс. У наведеному прикладі склад учасників значно розширюється, стає інтегрованим у суспільне життя людей, незалежно від їх соціального статусу і релігійної належності.

Інакшими є відносини Церкви і телебачення в Україні, де одних лише всеукраїнських телеканалів більше десятка. Усі вони до початку ХХІ ст., коли процес олігархізації лише розпочався, позитивно ставились до українських релігійних організацій. Наростання боротьби між політичними партіями і перерозподіл інформаційного простору актуалізував вихід у світову мережу Інтернет. «На відміну від протестантських і католицьких, православні церкви досить пізно розпочали використовувати у своїй діяльності новітні цифрові технології, а саме інтернет-простір. <...> Наприкінці ХХ століття, на початку реалізації проекту “православний Інтернет”, цю ідею сприймали як “диявольський винахід”. Проте, уже на початку нового тисячоліття стало зрозумілим, що Інтернет перетворюється на сприятливе середовище для будь-якого користувача і клір УПЦ МП лояльно поставився до новітньої цифрової технології» (Севастьянів, 2016).

Філія РПЦ — Українська православна церква Московського патріархату, друга за чисельністю в Україні — звернула увагу на всевітню мережу у 2006 р. Згідно з табл. 2, третє-п'яте місце за рейтингом трафіку сайту посідають філіали російської церкви — РПСЦ та два сайти УПЦ МП. Проте, за даними тієї ж таблиці, можна відзначити, що станом на 2021 р. навіть загальна кількість відвідувачів сайтів філіалів російської церкви значно поступається трафіку ресурсу помісної церкви (ПЦУ).

Сайт (<https://church.ua/>) зроблено професійно, чітко структуровано, кожна сторінка має, щонайменше, одну ілюстрацію. Під його назвою зазначено: «Офіційна мережа сайтів». Мається на увазі, що центральний орган УПЦ МП в Україні ознайомлює вірян із широким колом подій в Україні і за кордоном: що відбувається в єпархіях, у сусідніх помісних церквах, подаються вісті про роботу синодальних відділів та священного синоду, викладено різні документи тощо.

УПЦ МП, у зв'язку з різними обставинами, приблизно 30% інформаційного простору заповнює інформацією на політичну тему. За багатьма ознаками сайт подібний до ресурсу політичної партії (*Інтерв'ю єпископа Віктора (Коцаби)...*). Ця церква чи не єдина, яка виступала проти вакцинації (*Центр інформації УПЦ*), намагалася проводити масові заходи («*Наша вакцина — це причастіє*...»), попри заборону. УПЦ МП має сторінки у Фейсбуці, Інстаграмі, Телеграмі та на Ютубі. Таке представництво на цифрових платформах мають, окрім вказаної, ще дві церкви — ПЦУ і УПЦ КП.

У тому ж 2006 р. в мережі Інтернет з'явився і сайт (www.cerkva.info) Української православної церкви Київського патріархату (УПЦ КП), яку очолює Патріарх Філарет. Стрічка новин висвітлює церковне життя, подає багато інформації про зустрічі Патріарха з волонтерами, журналістами, участь у світських подіях — святкових заходах з нагоди нагородження вірян з приводу їхніх професійних свят, благословення на робочих місцях тощо. У соціальних мережах представництво церкви відсутнє. За рейтингом, згідно з табл. 2, сайт УПЦ КП за місяць відвідує майже 5 000 вірян.

Наступними після православних в українському сегменті Інтернету у 2009 р. з'явилося Духовне управління мусульман (УММА) (umma.in.ua). Мусульмани, як і християни, судячи з стрічки новин, також ведуть активну співпрацю з органами влади, громадськими об'єднаннями, наявні у Фейсбуці і на Ютубі. За

трафіком УММА майже не поступається УПЦ МП.

У 2013 р. сайт відкрили греко-католики (УГКЦ), і за цей час вони стали лідером за трафіком. Для порівняння: за місяць сайт відвідує більше 150 000 вірян, тоді як на сайт Об'єднаної єврейської общини України (ОЄОУ) заходять в місяць приблизно 2 000 іудеїв. Лідерство, можливо, пояснюється тим, що сайт, зовні, справді передає насичене життя вірян. І якщо життя насичене, якщо сайт його висвітлює, то закономірно, що він має таку кількість відвідувачів. Якщо продивитися стрічку новин, то можна відзначити, що УГКЦ найменше, ніж інші конфесії в Україні, висвітлює участь у світському житті, що насправді не так — УГКЦ стабільно наявна в інформаційному мирському просторі: на ТБ, сторінках газет, в ефірі радіо, про що відповідно оперативно повідомляється на сайті. Багато інформації на ресурсі про підтримку УГКЦ позиції держави на сході України, духовну підтримку воїнів із зони бойових дій та членів їхніх сімей. Греко-католики також ведуть сторінки в соціальних мережах Фейсбук і Твітер. Українська греко-католицька церква має сучасний сайт (<http://news.ugcc.ua>), який регулярно оновлюється. Багато фото зі світськими особами. УГКЦ наголошують на необхідності міжконфесійної співпраці в справі досягнення миру. Звичайно, щоденно розповідається про буденне життя осередків УГКЦ по всій Україні.

Другим у рейтингу за трафіком є сайт першої в Україні за чисельністю Православної церкви України (ПЦУ). Його відкрили у 2018 р., коли й з'явилася об'єднана Православна помісна церква після отримання Томосу. ПЦУ наявна в соцмережах Фейсбук, Твітер, Інстаграмі, на каналі Ютуб. Звичайно, як помісна, церква бере активну участь у світському житті.

На основі аналізу перегляду сайтів основних конфесій в Україні маємо дві таблиці. Таблиця 1 створена за наступним принципом: знайдено по одному-два сайти основних конфесій — православної, католицької, протестантської та нехристиянських. Перелік сайтів розташований в хронологічній послідовності. Поряд з датою створення сайту вказана оцінка успішності (у відсотках), на думку спеціалістів за їх системою аналізу. У цьому випадку ми використовували випадкового аудитора PR-CY (<https://pr-cy.ru/>), який працює за типовою схемою: враховано відвідуваність, відмови, глибину перегляду і багато інших показників, які допомагають відстежувати ефективність просування того чи іншого сайту. Оцінка успішності ресурсу корегує

з датою його створення — радше за все новітні технології дозволяють зробити більш удосконалений і дружній у користуванні сайт.

Аналіз табл. 1 засвідчує поступове просування українських церков у всесвітню мережу Інтернет. Судячи з офіційних даних, першими в Україні це зробили старообрядці (РПСЦ), останніми (на день роботи над статтею) — представники однієї з дієцезій Римсько-католицької церкви в Україні. Зауважимо, що РПСЦ — російська церква й сайт, на якому розміщено сторінку українських старообрядців, зроблений і знаходиться в Росії. Тому цей показник свідчить радше про те, коли російська церква з'явилася у віртуальному просторі для українських парафіян. Першість за віком треба віддати УПЦ КП, яка власним сайтом дебютувала у лютому 2006 р. — за півроку до аналогічного кроку УПЦ МП. Дванадцять місце сайту ПЦУ пояснюється лише одним — датою отримання нею Томосу і офіційного статусу помісної церкви.

Якщо зважати, що в Україні загалом представлено 55 груп конфесій, напрямів і течій, то можна висновувати, що український релігійний

сектор в Інтернеті лише зростатиме. Але не так швидко, як у західних країнах, оскільки українське суспільство живе в непростий для нього історичний час: політична боротьба, економічні негаразди, дві революції, сім років україно-російської війни впливали і впливають на поведінку та настрої вірян. Цьому періоду надано таку характеристику в докторській дисертації І. І. Костащука: «Починаючи з 1990 р. до сьогодні кількість громад усіх конфесій, напрямів та течій зростала. Проте найбільші темпи зростання спостерігалися в 90-х роках ХХ ст. Починаючи із 2001 року спостерігається зниження темпів зростання громад, але в цей час помітно зростає чисельність протестантських громад, особливо ХВЕП та ЄХБ. Сьогодні релігійний простір України охоплює конфесійний простір, який складають 55 груп конфесій, напрямів та течій, що представлені понад 35 тисячами громад, а також чисельністю атеїстів, агностів та акірхів. Найчисельнішими є громади УПЦ МП, УПЦ КП, УАПЦ, що разом із іншими православними громадами формують православний підпростір» (Костащук, 2019).

Табл. 1.

Дати створення сайтів основних конфесій в Україні
(у хронологічній послідовності)

№	Назва	Адреса в Інтернеті	Дата створення	Оцінка успішності сайту, %
1	Російська православна старообрядницька церква (РПСЦ)	rpsc.ru/church/geo/ukraina	07.2003	75
2	Українська православна церква Київського патріархату (УПЦ КП)	cerkva.info	02.2006	76
3	Українська православна церква Московського патріархату (УПЦ МП)	pravoslavye.org.ua	07.2006	59
4	Українська православна церква Московського патріархату (УПЦ МП)	orthodox.org.ua	07.2006	64
5	Українська православна церква Київського патріархату (УПЦ КП) Кафедральний сайт	katedral.org.ua	01.2008	71
6	Духовне управління мусульман (УММА)	umma.in.ua	08.2009	76
7	Українська православна церква Московського патріархату (УПЦ МП)	church.ua	03.2013	73
8	Українська автокефальна православна церква (УАПЦ)	patriarchia.org.ua	03.2013	74
9	Українська греко-католицька церква (УГКЦ)	ugcc.ua	12.2013	61
10	Церква євангельських християн-баптистів (ЄХБ)	baptyst.com	05.2015	84
11	Об'єднана єврейська община України (ОЄОУ)	jew.org.ua	06.2018	84
12	Православна церква України (ПЦУ)	pomisna.info	12.2018	81
13	Римсько-католицька церква, Харківсько-Запорізька дієцезія	catholic-kharkiv.org	01.2019	75
14	Римсько-католицька церква, Львівська архидієцезія	rkc.lviv.ua	01.2020	71

Таблиця 2 базується на відвідуваності сайтів церков різних конфесій за місяць і надає уявлення, насамперед, про представленість і активність українських релігійних організацій у всесвітній мережі, демонструючи активність їх парафіян. Тут ми маємо зовсім інших лідерів. По-перше, неймовірний відрив ПЦУ від свого основного «конкурента» за владу над православними – УПЦ МП. Кількість відвідувачів двох сайтів УПЦ МП становить близько десяти відсотків відвідувачів одного сайту ПЦУ. По-друге, показники таблиці 2 свідчать і про іншу особливість перебування релігійних організацій України в Інтернеті: греко-католики на 50% випереджають за відвідуваністю православних християн. Цей показник не може бути випадковим чи помилковим. Радше за все це свідчить про організацію роботи УГКЦ загалом та про якість її парафіян, аналіз яких становить тему іншого дослідження.

Тому можна відзначити, що українське суспільство разом з іншими пострадянськими країнами здобуло можливість розбудовувати незалежність на основі ринкових відносин і

всіх законів демократичного суспільства разом з технологічними досягненнями і сучасними загальносвітовими трендами, а саме – процес секуляризації/десекуляризації. У спадок від радянських часів Україна має 55 груп конфесій, напрямів та течій, які становлять лише 5% вірян. Для порівняння: у США «віруючими вважають себе 98% американців (зокрема – значна частина науковців); 60% є членами громад різних релігій та конфесій, а 40% – регулярно відвідують богослужіння» (Паскуаль, 2003).

За такої кількості вірян (сукупно менше 1% на місяць) «похід» українських релігійних організацій у світову мережу Інтернет не може вважатися процесом десекуляризації українського суспільства. Радше за все вони просто не могли оминати загальносвітові тренди. Висловлювання православного протоієрея Г. Коваленка підтверджує цю думку: «проблема полягає не в тому, щоб інтернетизувати Церкву, а в тому, щоб воцерковити користувачів Інтернету» (Дудченко, 2010).

Водночас українські релігійні організації мають ще сформувані своє ставлення до «приватизації» релігії (Шейлаїзм), оскільки це такий

Табл. 2.

Трафік сайтів основних конфесій в Україні (послідовність за спадаючим значенням)

№	Назва	Адреса в Інтернеті	Відвідувачів		
			За день	За тиж-день	За місяць
1	Українська греко-католицька церква (УГКЦ)	ugcc.ua	4950	34600	154000
2	Православна церква України (ПЦУ)	romisna.info	3250	22700	101000
3	Російська православна старообрядницька церква (РПСЦ)	rpcc.ru/church/geo/ukraine	714	4437	21100
4	Українська православна церква Московського патріархату (УПЦ МП)	church.ua	243	1529	7820
5	Українська православна церква Московського патріархату (УПЦ МП)	pravoslavye.org.ua	210	1470	6040
6	Духовне управління мусульман (УММА)	umma.in.ua	210	1470	6030
6	Українська православна церква Московського патріархату (УПЦ МП)	orthodox.org.ua	200	1400	5980
7	Українська православна церква Київського патріархату (УПЦ КП)	cerkva.info	160	1120	4700
8	Церква євангельських християн-баптистів (ЄХБ)	baptyst.com	140	980	4060
9	Українська православна церква Київського патріархату (УПЦ КП), Кафедральний сайт	katedral.org.ua	70	490	2090
10	Об'єднана єврейська община України (ОЄОУ)	jew.org.ua	80	560	2140
11	Римсько-католицька церква, Львівська архідієцезія	rkc.lviv.ua	80	560	2240
12	Українська автокефальна православна церква (УАПЦ)	Patriarchia.org.ua	60	420	1800
13	Римсько-католицька церква, Харківсько-Запорізька дієцезія	catholic-kharkiv.org	—	—	—
		Загалом	10207		314300

же тренд, як і «церква-онлайн», про що свідчать останні дослідження: «Релігія продовжує існувати, інтегруючись в сучасне суспільство так, що переходить поступово в приватну сферу» (Полох, 2018, с. 89). Наразі цей феномен наявний у різних країнах, зокрема і в Україні, незалежно від того, як до нього ставляться дослідники: «крайня форма приватизації релігії, коли член церкви конструює для себе неповторний світ релігійних символів і значень, не переймаючись істотним неспівпадінням цього світу з церковним етосом» (Єленський, 2002, с. 29). Тому для Церкви це буде гарним приводом для інституціонального самопізнання.

Дослідження контенту сайтів українських релігійних організацій свідчить про наявність у деяких конфесій трендів до інституціонального самопізнання. Наприклад, представники різних конфесій у часи збройного конфлікту на Донбасі показали нове обличчя священнослужителя — капелана, волонтера, свідомого патріота країни. Отець Андрій (Дуда), капелан 81-ї роти, бачить священника XXI століття людиною, яка відчуває сучасні виклики часу і знаходить на них відповіді: «Україна після Майдану витворила третє поняття, яке не зустрічалося раніше, — це співіснування церкви з громадянським суспільством. При тому, що церква себе не отожднює, але приймає ті виклики, розділяє цінності, підтримує, несе їх разом з громадянським суспільством. Це нова віха, і православ'я світу на це дивиться й спостерігає. Ми цим можемо дати приклад для православ'я, для християнства. <...> Ми говоримо про громадянське суспільство з людьми на сході, про солідарність, державу. При всьому плюралізмі треба збирати всі цінності і направляти їх в одне русло до Христа» (Терещук, 2016).

Українські віряни зазвичай не схожі на православних, наприклад, в інших країнах, оскільки вже тридцять років розбудовують державність. І тому українські релігійні організації не можуть вести традиційне богослужіння, розраховуючи лише на народну традицію, обрядовість, щирі побожність людей. Світогляд сучасного українця трансформувалася, так би мовити, до «споживання». Йому вже мало відпущення гріхів, освячення дарів, святкового оформлення храму і церковного співу. Поки громадянське суспільство перебуває в процесі становлення, сучасний українець, який ще не став самодостатнім індивідом, продовжує сподіватися, що держава і церква нададуть відповіді на численні запитання і вирішать його проблеми. Контекст сайтів українських релігійних організацій,

численні інтерв'ю священнослужителів світським ЗМІ засвідчують розуміння історичного моменту: «Відтак духовенство не може обмежитись словами про толерантність і необхідність спільно долати проблеми в суспільстві, а мусить це показувати у дії» (Терещук, 2016). Одним з прикладів таких дій стало об'єднання громад православних християн України в єдину помісну церкву — ПЦУ.

Але є й питання, які виходять за межі однієї помісної церкви і на які досі немає відповіді. Наприклад, чи може бути Церква без Храму у віртуальному просторі? Догматики стверджують, що ні. «Бачиш, дім Божий — те місце, де є Господь. Значить, у наших храмах у будь-який час є Господь, як і, мабуть, представлено — це присутність в антимінсі. Благоговійно і зі страхом входите всі у храм Божий», — писав Іоанн Кронштадтський (Іоанн Кронштадтский, 2006) про храм, у якому відбувається сакралізація людини. Церква повинна пояснити, чи поділяється віртуальний простір з «церквами-онлайн» на мирський і священний, повинна вказати місце Храму у віртуальному просторі, розтлумачити, у чому модальність (ієрофанія) Храму в Інтернеті, куди вона уміщує проповіді священників. Відповідей на ці та багато інших питань заложатиме і процес десакралізації: «Сакральне піднесення храму сприяє сакральному піднесенню людини, інтегрованої у священну площину храму» (Панков, 2020, с. 61).

Висновки. Аналіз діяльності українських релігійних організацій через наповнення сайтів різних конфесій засвідчує:

1. Церква, як уособлення основних конфесій (православної, католицької, протестантської та нехристиянських), прийняла віртуальну реальність як таку, що є фактом, яку вподобали віряни. Уперше, за всю історію Церкви, ставлення до нового явища — віртуального простору — диктували їй віряни.

2. Упродовж усієї своєї історії Церква боролася за «душі» людей. З переходом до постмодерного суспільства, метою Церкви стали не тільки душі, а мізки людей. За допомогою інформаційних технологій, через комп'ютери, гаджети, смартфони у віртуальному просторі Церква бореться за те, щоб залишатися впливовою силою сучасності.

3. Контент сайтів відображає різний рівень довіри (внутрішній спротив, самоцензуру) релігійних організацій України до всесвітньої мережі. Їх умовно можна поділити на три типи. Перший — організації наповнюють сайти як особисті щоденники, викликаючи довіру

текстами та ілюстраціями церковного життя священників і парафіян. Другий — організації використовують сайти лише для розміщення проповідей, інформації про свята, ритуали, свідчень праведного життя і так далі. Третій тип сайтів — візитна картка, яка свідчить про наявність організації в мережі Інтернет: інформація про главу, про організацію, розклад поточних подій і контактні дані. Відповідно, у першого типу найбільший трафік (відвідуваність сайту), у останнього — мінімальний.

4. Спільним для всіх (за винятком УПЦ МП) є ставлення до збройного конфлікту на Сході держави (підтримка інституту капеланства, опіка членів сімей військовослужбовців, які загинули в зоні бойових дій, підтримка мирного населення, що потерпає від бойових дій, тощо) і до об'єднання православних громад у єдину помісну церкву — ПЦУ (за винятком УПЦ МП і УПЦ КП).

Перспективи дослідження теми стосуються оцерковлення всесвітньої мережі Інтернет.

Список посилань

- Анализ сайта. Один сервис для SEO-аудита, мониторинга сайта и проверки позиций.* <https://pr-cy.ru/>
- Барановська, У. (2015). «Apple religion»: новий релігійний феномен чи явище корпооративної релігії. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія».* (Вип. 17, с. 130–133).
- Дарморіз, О. (2016). Формування людини нового типу та трансформація релігійності в інформаційному суспільстві. *Філософські науки, Vol. 2, No. 2, с. 76.*
- Дев'ятко, Н. В. (2020). Сакралізація та десакралізація простору в сучасній українській літературі для дітей та юнацтва. *Сучасні літературознавчі студії.* (Вип. 17, 19). Отримано Березня 2, 2021 з https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKewiI7--s6byAhX7gf0NHXg8C04QFnoECAUQAQ&url=http%3A%2F%2Fliterature-studio.knlu.edu.ua%2Farticle%2Fview%2F221825%2F223620&usq=AOvVaw2ZQ3FW0WnHa81w-dyiS_Va
- Дудченко, А. (2010). *Благовестие в сети Интернет: проблемы и перспективы.* Отримано Листопада 15, 2020 з <http://arhiv.orthodoxy.org.ua/node/2717>
- Єленський, В. (2013). *Велике повернення: релігія у глобальній політиці та міжнародних відносинах кінця ХХ — початку ХХІ століття.* Видавництво Українського католицького університету.
- Єленський, В. Є. (2002). *Релігія після комунізму. Релігійно-соціальні зміни в процесі трансформації центрально- і східноєвропейських суспільств: фокус на Україні.* (С. 29). НПУ імені М. П. Драгоманова.
- Загребельний, І. (2013). *Секуляризм, десекуляризація, постсекулярність: до проблеми релігійної характеристики сьогодення.* Отримано Жовтня 10, 2020 з <https://www.religion.in.ua/main/20718-sekulyarizm-desekulyarizaciya-postsekulyarnist-do-problemi-religijnoyi-harakteristiki-sogodennya.html>
- Иоанн Кронштадтский. (2006). Мысли о Церкви и православном богослужении. *Святой праведный Иоанн Кронштадтский. Собрание сочинений.* (Т. 2, с. 3–335). ЗАО «Тираж-51».
- Интерв'ю єпископа Віктора (Коцаби) міжнародним ЗМІ: «Візит Константинопольського патріарха в Україну принесе страждання мільйонам православних українців».* Отримано Серпня 9, 2021 з <https://news.church.ua/2021/08/09/intervyu-jepiskopa-viktora-kocabi-mizhnarodnim-zmi-vizit-konstantinopolskogo-patriarxa-v-ukrajinu-prinese-strazhdannya-miljonam-pravoslavnix-ukrajinciv/>
- Інформаційний ресурс Української Греко-Католицької Церкви.* <http://news.ugcc.ua>
- Китай переходит к цензуре христиан в Интернете.* Отримано Травня 8, 2021 з <https://www.thetablet.co.uk/news/14119/china-moves-to-censor-christians-online>
- Косташук, І. І. (2019). *Формування релігійного простору та його вплив на суспільні процеси.* [Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора географічних наук]. Отримано Квітня 8, 2020 з <https://igu.org.ua/sites/default/files/kostaschuk-aref.pdf>
- Малашенко, А. и Филатов, С. (Ред.). (2014). *Монтаж и демонтаж секулярного мира.* (С. 403). Московский Центр Карнеги. Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН).
- «Наша вакцина — це причастіє»: хресна хода УПЦ МП у розпал пандемії. Як це було.* Отримано Липня 27, 2021 з <https://www.bbc.com/ukrainian/media-57985963>
- Панков, Г. Д. (2020). Православний храм як модальність сакрального. *Культура України, 68, 61.*
- Паскуаль, К. (2003, Червень, 24). Уряд Сполучених Штатів та релігійна свобода. *День.* <https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/uryad-spoluchenih-shtativ-ta-religiyna-svoboda>
- Полох, А. (2018). Приватизация религии как постсекулярный тренд. *Богомыслие, 23, 89.*
- Рождественское интервью Святейшего Патриарха Кирилла телеканалу «Россия».* Отримано Січня 10, 2021 з <http://www.patriarchia.ru/db/text/5746352.html>
- Севастьянів, У. П. (2016). Католицька церква й новітні цифрові технології. Д. В. Яковлев (Ред.). *Актуальні проблеми філософії та соціології: Науково-практичний журнал.* (Вип. 11, с. 102–105). Міністерство освіти і науки України; Національний університет «Одеська юридична академія».
- Севастьянів, У. П. (2016). Соціальна доктрина православ'я і цифрові технології сучасності. *Гілея: на-*

- уковий вісник: Збірник наукових праць. (Вип. 13, с. 212).
- Севастьянів, У. П. (2019). *Віртуальна реальність як чинник трансформації форм релігійності сучасної людини*. [Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук зі спеціальності 09.00.11 — релігієзнавство, Житомирський державний університет імені Івана Франка]. Отримано Березня 5, 2021 з http://eprints.zu.edu.ua/30373/1/dys_Sevastianiv.pdf
- Слово пастиря. (2011, Січень, 9). *Первый канал России*. <https://www.1tv.ru/shows/slovo-pastyrya/vypuski/slovo-pastyrya-vypusk-ot-9-yanvarya-2011-goda>
- Терещук, Г. (2016). *Сучасне українське православ'я творить власну модель церкви — священики*. Отримано Грудня 12, 2020 з <https://www.radiosvoboda.org/a/28202002.html>
- Українська православна церква Київський патріархат. www.cerkva.info
- Українська Православна Церква: офіційна мережа сайтів. <https://church.ua/>
- УММА. Духовне управління мусульман України. umma.in.ua
- Хоружий, С. С. (2011). *Постсекуляризм и ситуация человека*. https://synergia-isa.ru/wp-content/uploads/2012/08/hor_postec_i_sit_chel.pdf
- Центр інформації УПЦ. *Обов'язкова вакцинація*. Отримано Лютого 14, 2021 з <https://www.facebook.com/church.information.center/posts/3459266450867632/>
- Шандор, Ф. Ф. (2006). Секуляризація, як об'єкт соціологічної рефлексії. Становлення синергетичної картини світу. *Соціальні технології. Актуальні проблеми теорії та практики: Міжнародний міжвузівський збірник наукових праць*. (Вип. 29, с. 391). Видавництво ДУ «ЗІДМУ».
- Шейлаїзм. *Вікіпедія*. <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A8%D0%B5%D0%B9%D0%BB%D0%B0%D1%97%D0%B7%D0%BC>
- Foucault, M. (1978, Octobre 1). Le shah a cent ans de retard. *Corriere della serra*.
- Juergensmeyer, M. (2008). *Global Rebellion: Religious Challenges to the Secular State, from Christian Militias to Al Qaeda*. University of California Press. (Pp. 244–252).
- Warner, R. S. (1993). *Work in Progress toward a New Paradigm for the Sociological Study of Religion in the United States*. (P. 1050).
- References**
- Baranovska, U. (2015). “Apple religion”: a new religious phenomenon or phenomenon of corporate religion. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiiia». Seriiia «Filosofiiia»*. (Issue 17, p. 130–133). [In Ukrainian].
- China is moving to censor Christians on the Internet*. Retrieved May 8, 2021 from <https://www.thetablet.co.uk/news/14119/china-moves-to-censor-christians-online> [In Russian].
- Christmas interview of His Holiness Patriarch Kirill to the Rossiya TV channel*. Retrieved January 10, 2021 from <http://www.patriarchia.ru/db/text/5746352.html> [In Russian].
- Darmoriz, O. (2016). The formation of a new type of man and the transformation of religiosity in the information society. *Filosofski nauky, Vol. 2, No. 2*, p. 76. [In Ukrainian].
- Deviatko, N. V. (2020). Sacralization and desacralization of space in modern Ukrainian literature for children and youth. *Suchasni literaturoznavchi studii*. (Issue 17, p. 19). Retrieved March 2, 2021 from https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKewili7--s6byAhX7gf0HHXg8C04QFnoECAUQAQ&url=http%3A%2F%2Fliterature-studio.knlu.edu.ua%2Farticle%2Fview%2F221825%2F223620&usq=AOvVaw2ZQ3FW0WnHa81w-dyiS_Va [In Ukrainian].
- Dudchenko, A. (2010). *Internet Evangelism: Problems and Prospects*. Retrieved November 15, 2020 from <http://arhiv.orthodoxy.org.ua/node/2717> [In Russian].
- Foucault, M. (1978, Octobre 1). Le shah a cent ans de retard. *Corriere della serra*. [In French].
- Information Center of the Ukrainian Orthodox Church. *Mandatory vaccination*. Retrieved February 14, 2021 from <https://www.facebook.com/church.information.center/posts/3459266450867632/> [In Ukrainian].
- Information resource of the Ukrainian Greek Catholic Church*. <http://news.ugcc.ua>. [In Ukrainian].
- Interview of Bishop Victor (Kotsaba) to the international media: “The visit of the Patriarch of Constantinople to Ukraine will bring suffering to millions of Orthodox Ukrainians”*. Retrieved August 9, 2021 from <https://news.church.ua/2021/08/09/intervyu-jepiskopa-viktora-kocabi-mizhnarodnim-zmi-vizit-konstantinopolskogo-patriarxa-v-ukrajinu-prinesestrzhdannya-miljonam-pravoslavnix-ukrajinciv/> [In Ukrainian].
- Ioann Kronshtadtskiy. (2006). Thoughts about the Church and Orthodox worship. *Holy Righteous John of Kronstadt: Collected Works*. (Vol. 2, pp. 3–335). Closed joint stock company “Tirazh-51”. [In Russian].
- Juergensmeyer, M. (2008). *Global Rebellion: Religious Challenges to the Secular State, from Christian Militias to Al Qaeda*. University of California Press. (Pp. 244–252). [In English].
- Khoruzhiy, S. S. (2011). *Post-secularism and the human situation*. https://synergia-isa.ru/wp-content/uploads/2012/08/hor_postec_i_sit_chel.pdf [In Russian].
- Kostashchuk, I. I. (2019). *Formation of religious space and its influence on social processes* [Abstract of the dissertation for the degree of Doctor of Geographical Sciences]. (P. 15). Retrieved April 8, 2020 from <https://igu.org.ua/sites/default/files/kostaschuk-aref.pdf> [In Ukrainian].

- Malashenko, A. and Filatov, S. (Eds.). (2014). *Assembly and dismantling of the secular world*. (P. 403). Carnegie Moscow Center. Russian political encyclopedia (ROSSPEN). [In Russian].
- “Our vaccine is communion”: a procession of the Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate in the midst of a pandemic. As it was. Retrieved July 27, 2021 from <https://www.bbc.com/ukrainian/media-57985963> [In Ukrainian].
- Pankov, H. D. (2020). The Orthodox Church as a modality of the sacred. *Kultura Ukrainy*, 68, 61. [In Ukrainian].
- Paskual, K. (2003, June, 24). The United States Government and Religious Freedom. *Den*. <https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/uryad-spolucheni-h-shtativ-ta-religijna-svoboda> [In Ukrainian].
- Polokh, A. (2018). Privatization of religion as a post-secular trend. *Bogomyslie*, 23, 89. [In Russian].
- Sevastianiv U. P. (2016). The social doctrine of Orthodoxy and digital technologies of today. *Hileia: scientific bulletin: collection of scientific works*. (Issue 113, p. 212). [In Ukrainian].
- Sevastianiv, U. P. (2016). The Catholic Church and the latest digital technologies. D. V. Yakovlev (Ed.). *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii: scientific and practical journal*. (Issue 11, p. 102–105). Ministry of Education and Science of Ukraine; National University “Odessa Law Academy”. [In Ukrainian].
- Sevastianiv, U. P. (2019). *Virtual reality as a factor in the transformation of forms of religiosity of modern man* [Dissertation for the degree of Candidate of Philosophical Sciences in the specialty 09.00.11 — Religious Studies, Zhytomyr State University named after Ivan Franko]. Retrieved March 5, 2021 from http://eprints.zu.edu.ua/30373/1/dys_Sevastianiv.pdf [In Ukrainian].
- Shandor, F. F. (2006). Secularization as an object of sociological reflection. Formation of a synergetic picture of the world. *Sotsialni tekhnologii. Aktualni problemy teorii ta praktyky: International interuniversity collection of scientific works..* (Issue 29, p. 391). Publishing House of the State University “Zaporizhzhya Institute of State and Municipal Administration”. [In Ukrainian].
- Sheilaism. *Wikipedia*. <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A8%D0%B5%D0%B9%D0%BB%D0%B0%D1%97%D0%B7%D0%BC> [In Ukrainian].
- Site analysis. One service for SEO audit, site monitoring and position checking. <https://pr-cy.ru/> [In Russian].
- Tereshchuk, H. (2016). *Modern Ukrainian Orthodoxy creates its own model of the church — priests*. Retrieved December 12, 2020 from <https://www.radiosvoboda.org/a/28202002.html> [In Ukrainian].
- The word is shepherd. (2011, January, 9). *The first channel of Russia*. <https://www.1tv.ru/shows/slovo-pastyrya/vypuski/slovo-pastyrya-vypusk-ot-9-yanvary-2011-goda> [In Russian].
- Ukrainian Orthodox Church Kyiv Patriarchate*. www.cerkva.info [In Ukrainian].
- Ukrainian Orthodox Church: official site network*. <https://church.ua/> [In Ukrainian].
- UMMA. *Spiritual Administration of Muslims of Ukraine*. umma.in.ua [In Ukrainian].
- Warner, R. S. (1993). *Work in Progress toward a New Paradigm for the Sociological Study of Religion in the United States*. (P. 1050). [In English].
- Yelenskyi, V. (2013). *The Great Return: Religion in Global Politics and International Relations in the Late 20th and Early 21st Centuries*. Ukrainian Catholic University Publishing House. [In Ukrainian].
- Yelenskyi, V. Ye. (2002). *Religion after communism. Religious and social changes in the process of transformation of Central and Eastern European societies: focus on Ukraine*. (P. 29). National Pedagogical Dragomanov University [In Ukrainian].
- Zahrebelnyi, I. (2013). *Secularism, desecularization, postsecularity: to the problem of religious characteristics of today*. Retrieved October 10, 2020 from <https://www.religion.in.ua/main/20718-sekulyarizm-desekulyarizaciya-postsekulyarnist-do-problemi-religijnoyi-xarakteristiki-sogodennya.html> [In Ukrainian].

Надійшла до редколегії 30.07.2021